

Växjö teater

Byggnadsminnen i Kronobergs län

Detaljbild av den snickerier som finns bevarad i teatern.

Växjö teater

Byggnadsminnen i Kronobergs län

Copyright © 2015 Länsstyrelsen Kronoberg
Text och foto: Vicki Wenander
Omslagsbild: Jörgen Ludvigsson, Kulturparken Småland AB
Layout: TMG AU
Tryck: TMG Tabergs
ISBN: 978-91-89285-62-0
Dnr: 434-2972-15

Innehåll

Förord	7
Byggnadsminnet Växjö teater	8
Teaterkulturen i landsortsstäderna på 1800-talet.....	10
Teaterverksamheten i Växjö före 1849	12
Empirstaden Växjö	14
Förberedelser inför ett nytt teaterhus	18
Uppförandet och invigningen av teaterhuset.....	20
Ett teaterhus i empirstil	22
Teatersalongen.....	24
Teaterscenens kulisser	28
Teaterhuset som nöjesscen	32
Teaterhuset 100 år.....	36
Moderniseringsbehov av den gamla teatern	38
Arkitekt Artur von Schmalensee	42
Den stora restaureringen	44
Återinvigningen efter upprustningen	50
Logehuset på teaterhusets baksida.....	54
Underhåll och ändringar efter den stora restaureringen.....	56
Teaterscenen efter den stora upprustningen	58
Växjö teater som nöjesscen idag.....	60
Viktiga årtal i Växjö teaters historia	62
Källor	64
Byggnadsminnesbeslutet.....	66

Teatersalongen våren 2015.

Förord

Teaterhuset vid Teatertorget i Växjö uppfördes i en tid då samlingsbyggnader utanför kyrkans sfär var ovanliga, samtidigt som efterfrågan på underhållning var stor bland städernas borgare. Spektakelhus uppfördes i de flesta av landets städer under 1800-talet. Växjö var en av de första städerna som kom att uppföra reguljära spektakelhus, men två av dem slukades av de bränder som drabbade staden på 1830- och 1840-talen.

Dagens teaterhus, som invigdes på annandag jul 1849, är en av landets mest välbevarade teaterbyggnader från 1800-talets första hälft. Teatern är en symbol för den empiristad som reste sig ur askan efter den förödande stadsbranden 1843. Byggnaden är också en god representant för de mötesplatser som var så viktiga för att förmedla information från när och fjärran.

Växjö teater var starkt rivningshotad på 1940-talet, men en kraftfull och välförankrad räddningsinsats, där såväl växjöbor som representanter för den nationella kulturmiljövården samarbetade för att hitta ekonomiska och praktiska lösningar, ledde till att teatern på ett varsamt sätt istället anpassades till samtidens funktions- och komfortkrav. Än idag används teaterhuset till det ändamål det var ämnat för. Nya och gamla teaterskådespel och föreställningar sätts upp, och byggnaden är fortfarande en plats för möten mellan människor och förmedling av kultur. Växjö teater blev statligt skyddad som byggnadsminne 1964. Denna skrift ger en inblick i dess historia och är författad av bebyggelseantikvarie Vicki Wenander.

Kristina Alsér
Landshövding

Heidi Vassi
Länsantikvarie

Byggnadsminnet Växjö teater

Växjö teater är en av de mest välbevarade byggnaderna från den empiristad som byggdes upp efter den stadsbrand som drabbade Växjö 1843, när praktiskt taget hela staden förinradades av lågorna. Trots en omfattande upprustning på 1950-talet kan man fortfarande uppleva teaterhusets 1850-talskaraktär, framför allt genom byggnadens välbevarade exteriör och i teatersalongen, där en stor del av den ursprungliga inredningen och utsmyckningarna fortfarande finns kvar. Även scenhusets teatermaskineri är fortfarande detsamma som när huset byggdes, om än moderniserat vid 1950-talets upprustning. Därför besitter även maskineriet höga kulturhistoriska värden.

Växjö teater på ett vykort runt sekelskiftet 1900. Träden utmed gatorna var en del av brandskyddet i den hårt stadsbrandsprövade staden.

Byggnaden är idag Sveriges näst äldsta bevarade landsortsteater, endast Mariestads teater är äldre, och därmed också en av landets äldsta icke religiösa samlingsbyggnader.

Växjö teater har spelat en viktig roll i den borgerliga umgängeskultur som växte sig stark i landets städer under 1800-talets andra hälft, och som även präglade städerna under 1900-talets första hälft. Teaterhuset har varit den centrala platsen för lokal kulturförmedling och fungerat som scen för det sociala umgänget, samtidigt som det fört resten av världen till staden, under mer än 150 år.

Tack vare byggnadens höga kulturhistoriska värde är Växjö teater förklarad som byggnadsminne enligt kulturmiljölagens tredje kapitel. Det innebär att den ska underhållas, vårdas och brukas på ett sätt som gör att dess kulturhistoriska värde bibehålls och lyfts fram.

Teaterkulturen i landsortsstäderna på 1800-talet

Redan på 1700-talet fanns det kringresande teatersällskap i Sverige. I början var det utländska teatergrupper från Central-europa, men efterhand bildades även svenska teatersällskap. De reste runt mellan landsortsstäderna och stannade ofta en längre tid på respektive plats. De sällskap som hade en bred repertoar, bestående av flera föreställningar i olika genrer, kunde stanna upp till en månad i samma stad. De kringresande teatersällskapen kom därför att lära känna människorna i städerna de besökte och de fungerade som informationsbärare mellan olika landsändar. Teatersällskapen var också en attraktiv utbildningsmiljö för yngre skådespelare. Genom att ansluta sig till ett sällskap kunde de skaffa sig spelarefarenhet och rollkännedom. Flera storheter, som Ander de Wahl, Gösta Ekman d.ä. och Tora Teje inledde till exempel sin karriär hos teaterkungen Albert Ranft.

Teatersällskapen leddes av en direktör och det var dennes förmåga att hålla ordning på truppen och ekonomin, i kombination med att tillhandahålla en efterfrågad repertoar, som var grunden för sällskapet framgångar. Kunde direktören knyta skickliga kollegor till sig och erbjuda skådespel som attraherade stadens invånare, säkrades intäkterna även för kommande år.

De första teaterlokalerna i landsortsstäderna inrymdes i lador, magasin och andra byggnader med tillräckligt stora

rum för att den skrymmande teaterverksamheten och en stor publik skulle få plats. Ju större publik det gick att få in, desto större blev intäkterna för fastighetsägaren och de kringresande teatersällskapen. Så länge teaterlokalerna låg i städernas utkanter och standarden var låg på såväl lokaler som teatersällskap, var teaterbesök ett nöje för de lägre samhällsklasserna. När standarden så småningom höjdes, kom intresset för teaterkulturen att successivt skjutas över till borgarna och de övre samhällsskikten. Teaterföreställningarna blev då en del av det sociala umgängeslivet och teaterbyggnaden en kulturell institution som varje stad med självaktning skulle ha. En stad utan teaterbyggnad, vars teater var i så pass dåligt skick att de kringresande teatersällskapen inte dök upp, gick miste om underhållning, gemensamma mötestillfällen och information från omvärlden.

När intresset för teaterspektaklen hade vaknat hos borgerskapet, ökade också intresset och förutsättningarna för att bygga särskilda teaterhus. Stifts- och residensstäderna, med sin borgerliga struktur, kom att ligga i framkant när det gällde att uppföra teaterbyggnader i 1800-talets Sverige. Exempel på detta är att Jönköping, Mariestad, Gävle, Linköping och Växjö. Den gängse processen för spektakelhusens uppförande var att några drivande personer i ledande ställning startade ett teateraktiebolag, vars mål var att uppföra ett så kallat

spektakelhus, medan staden, som drog nytta av att profilera sig genom att ligga i framkanten av utvecklingen, skänkte eller upplät en lämplig tomt till teateraktiebolaget. Eftersom teaterverksamheten var eldfängd brukade tomten ligga i stadens utkant, så att en eventuell brand inte skulle sprida sig till resten av bebyggelsen. Uppdraget att gestalta själva teaterbyggnaden gavs ofta till stadens egen arkitekt, varför byggnadens storlek och form anpassades till stadens karaktär i övrigt.

Teaterverksamheten i Växjö före 1849

Vi vet med säkerhet att det regelbundet sattes upp teaterföreställningar i Växjö på 1820-talet, men redan 1807 uppfördes så kallade spektakel i staden under Sigfridsmässan, den marknad som alltid hölls i februari månad. Teaterspelandet var särskilt intensivt just i samband med Sigfridsmässan. Dessa föreställningar kallades för ”marknadsteater” och intresset var så stort att man kunde hålla mer än en föreställning om dagen.

Dagens teaterhus föregicks av flera olika lokaler för framförande av spektakel i Växjö. Den första kända teaterlokalen inrymdes i en gammal kornlada vid Västertull, stadens västra utpost, ungefär där Willans park ligger idag. Den andra teaterlokalen låg i kvarteret Lejonet vid Stortorget, men den slukades av 1838 års stadsbrand. Den tredje teatern, som var ett teaterhus särskilt uppfört för ändamålet, låg i kvarteret Munken utmed Klostergatan, men den byggnaden försvann redan efter ett par år vid 1843 års stadsbrand. Både före de olycksaliga bränderna och därefter hölls även teaterspektakel hemma hos privatpersoner i staden, åtminstone fram tills dagens teaterhus var uppfört.

Det finns många vittnesmål om hur kallt det var under vintern i dessa ofta mycket enkla teaterlador, om hur påpälsad publiken tvingades vara och hur kallt det var för de oftast tunt klädda skådespelarna, som ibland dessutom skulle byta kläder under själva framförandet. Det berättas också om hur vind och snö tog sig in igenom ventilationsöppningar i taken och glipor i väggarna, samtidigt som dessa öppningar hjälpte till att vädra ut den rök som uppstod från oljelampor och enkla eldstäder som ibland fanns för att värma lokalerna.

Informationsblad om ett samtida teaterspektakel i Växjö år 1841. Dokumentet ingår i Kulturparken Smålands samlingar.

Informationsblad om ett samtida teaterspektakel i Växjö år 1858. Notera att dokumentet är daterat med två olika årtal Dokumentet ingår i Kulturparken Smålands samlingar.

Informationsblad om ett samtida societets-spektakel hemma hos fru Ahreschoug i Växjö år 1845, alltså under den period då staden saknade ett teaterhus. Dokumentet ingår i Kulturparken Smålands samlingar.

Empirstaden Växjö

Växjö drabbades av en omfattande och förödande stadsbrand hösten 1843. I stadens centrala delar raderades bebyggelsen ut fullständigt när ett 80-tal gårdar ödelades. Merparten av de få hus som klarade sig låg i stadens sydvästra ytterkant, i anslutning till Sandgårdsgatan och Båtsmansbacken. Även ett par hus öster om stadskärnan motstod eldhavet. Bland dem var domkyrkan och Karolinerhuset, som båda är uppförda av tegel.

Eftersom praktiskt taget hela staden uttraderades på en

gång och den nya bebyggelsen uppfördes under en relativt kort tid, kom den nya staden att få ett mycket enhetligt uttryck. Det Växjö som reste sig ur askan var en homogen trästad, där bostadshusen utmed gatorna bestod av ett eller två våningsplan i empirstil, det gestaltningsideal som då var på modet. Hus med enbart ett våningsplan försågs i allmänhet med en kraftfull och bred frontespis mot gatan, för att på sätt leda in dagsljus till vindsvåningen och för att skapa en mer monumental gatuarkitektur än man annars hade fått.

Vy genom Norrgatan, med teaterhuset som en avslutande fond, på det sätt som är så karaktäristiskt för just Växjö. Vykortet ingår i Kulturparken Smålands samlingar.

Timmerstommarna kläddes antingen med träpanel eller med revetering av kalkputs. Fasaderna försågs med tidstypiska dörr- och fönsteröverstycken, listverk och ornament som framför allt markerade hörn och entréer. Husen målades med

ljusa kulörer för de skulle se ut som om de var uppförda av äkta sten, som kalksten, sandsten, marmor och travertin. På taken lade man i allmänhet tegelpannor, men det fanns fastighetsägare som valde falsad plåt på sitt tak.

Vy genom Norrgatan, med teaterhuset i som en avslutande fond, på det sätt som är så karaktäristiskt för just Växjö. Färgfotografiet, som är taget 1958, ingår i Kulturparken Smålands samlingar.

Vy genom Norrgatan, med teaterhuset som en avslutande fond, på det sätt som är så karaktäristiskt för just Växjö. Fotografiet, som är taget på 1910-talet ingår i Kulturparken Smålands samlingar.

Förberedelser inför ett nytt teaterhus

Liksom de flesta andra byggnader i staden, kom det då nästan nybyggda teaterhuset att slukas av lågorna hösten 1843. De första åren efter branden låg fokus på att återuppföra bostadsgårdarna, men efter hand som staden återigen kom på fötter intensifierades behovet av en ny teaterbyggnad. Efter branden hade nämligen den gamla kornladan vid Västertull, som klarat sig från eldens rov, återigen fått träda in i rollen som stadens teaterhus, trots dess utomordentligt dåliga skick. Som på så många andra orter i landet bildades nu ett teaterhusbolag. Initiativtagare var rådman Bengt Gustaf Wittlock, greve Arvid Posse och provinsialläkare Eric Samuel Wennberg och ett par herrar till.

Teateraktiebolaget uppdrog åt länsarkitekt Theodor Anckarsvärd (1816-1878) att upprätta ritningarna för den nya teaterbyggnaden. Anckarsvärd hade studerat arkitektur vid Kungliga Akademien för de fria konsterna i Stockholm och var väl förtrogen med samtidens arkitektoniska gestaltungsideal. Hans fru Ellen Anckarsvärd var dotter till Per Axel Nyström, Stockholms stadsarkitekt och professor i byggnads-konst vid Konstakademien. Dessutom var Anckarsvärd jämn-gammal med Nyströms systerson Fredrik Wilhelm Scholander, som också utbildat sig till arkitekt och som kom att bli en av samtidens stjärnor på den svenska arkitekthimlen. Det är därför mer än troligt att Anckarsvärd var uppdaterad om det senaste inom byggnation och arkitektur i Sverige och Europa.

Anckarsvärd började sin karriär som tillförordnad konduktör vid Stockholms byggnadskontor, men han var född i Tingby utanför Kalmar och runt 1840 flyttade han till Växjö,

där han kom att sätta stor prägel på staden. Det berodde framför allt på 1843 års förödande stadsbrand, som kom att leda till många byggprojekt under de efterföljande åren. 1855 flyttade han tillbaka till Stockholm och arbetade därefter som intendent vid Fångvårdsstyrelsen.

Ungefär samtidigt som Anckarsvärd upprättade ritningarna för den nya teatern, arbetade han också fram ritningar för Växjö rådhus, den byggnad som idag är stadshotell. Några av de byggnader som han senare kom att gestalta är Drevs nya kyrka, Stora hospitalsbyggnaden på Sankt Sigfrids sjukhus, Långholmens centralfängelse i Stockholm och länscellfängelset i Göteborg.

I början av november 1848 bjöd teateraktiebolaget, genom en annons i Växjöbladet, in till en entreprenadauktion strax före jul samma år. Ritningar och materialförslag kunde hämtas hos arkitekt Anckarsvärd. Vinnare vid auktionen, och den som kontrakterades för uppdraget, var den lokale murarmästaren Jonas Malmberg (1806-1885). Han hade lärt sig yrket av sin far som även han var murarmästare.

Det är tydligt att teateraktiebolaget ville bygga ett beständigt hus, som var motståndskraftigt både mot tidens tand och mot eventuell brand. Väggarna i teaterbyggnaden uppfördes av så kallad parmsten, det vill säga av kalksten, medan mellanväggarna i den idag rivna logebyggnaden på teaterns baksida var uppförda av furukorsvirke med tegelfyllningar. Både in- och utsidan av huset putsades med kalkbruk och på taket lade man tegel.

Platsen för det nya teaterhuset måste ha diskuterats i ett

tidigt skede, men först någon månad före teaterns invigning sålde teaterhusbolagets initiativtagare, rådmann Wittlock, tomten till teaterhusbolaget. Antagligen ville Wittlock vänta med att belasta föreningen med försäljningskostnaden tills projektet var nästan färdigställt. Eftersom det var vanligt att just teaterbyggnader drabbades av brand hade det nya teaterhuset placerats i fonden av Norrgatans slut, i ett läge som på den tiden låg strax utanför den stadsplan som arbetats fram efter senaste stadsbranden. Tomten ingick då i det östra skiftet av Askebruksgärdet och Wittlock sålde tomten för 429 Riksdaler Banco. Torget intill teaterbyggnaden fanns redan, men hette då Nya torget. Först i början av 1900-talet döptes det om till Teatertorget.

Teaterhuset uppfördes av den lokale murmästaren Jonas Malmberg. Bronsreliefen hänger i teaterbyggnaden och är gjord av Sibbe Malmberg (1885-1955).

Uppförandet och invigningen av teaterhuset

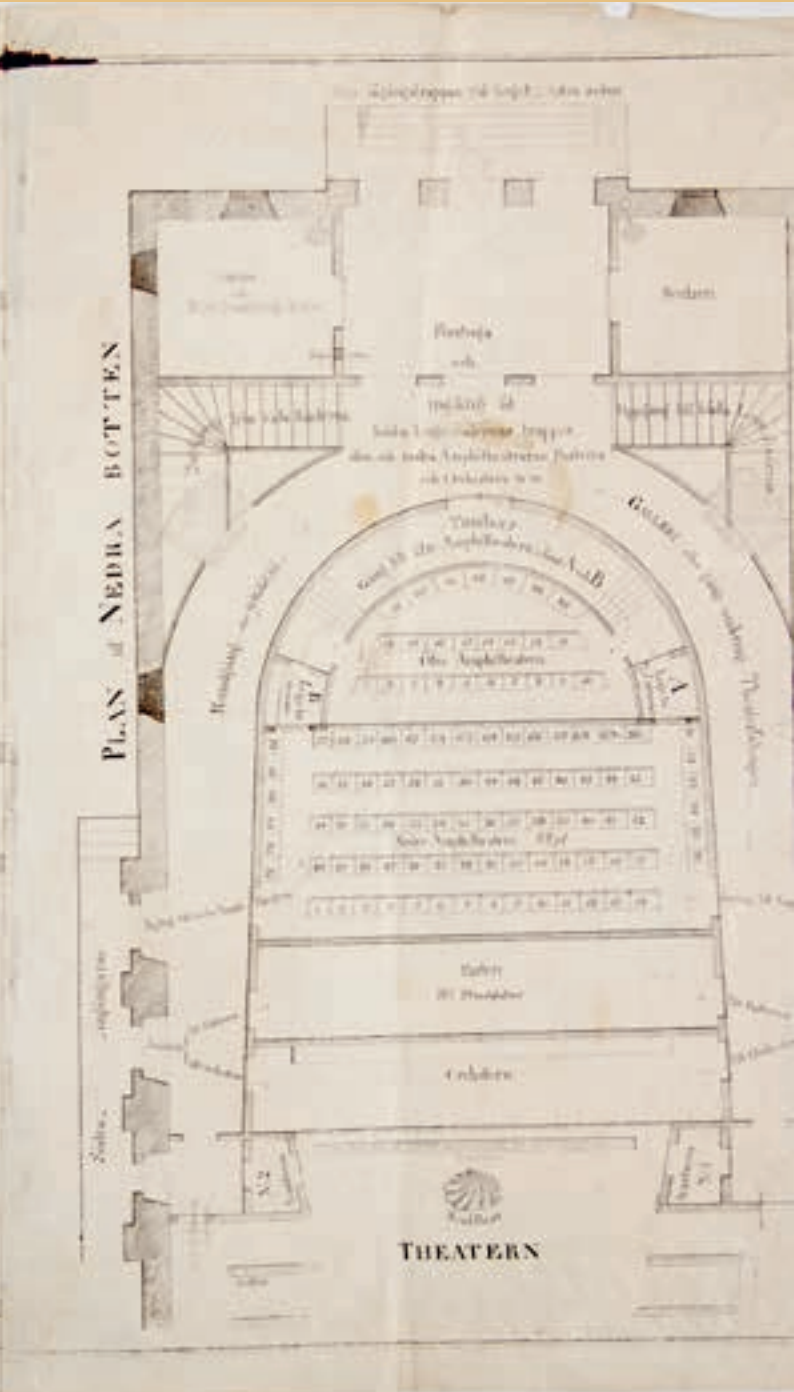
Själva byggnationen av teaterhuset startade så fort tjälen gått ur marken på våren 1849. Då lades grunden och bygget pågick därefter i ett forcerat tempo resten av året, fram till invigningen på annandag jul. Dock hade murarmästare Malmberg otur med vädret och fick problem med både ekonomin och att hålla tidplanen. Dels var vintern 1848-1849 snöfattig och den tunga parmstenen till husets stomme fick transporteras på vagn, vilket blev dyrare än att dra den på släde så som Malmberg hade planerat, dels var den efterföljande sommaren regnig, varför takläggningen drog ut på tiden och tiden för inredningsarbetet blev därför knapp. Dessutom hade Malmberg gått i kompanjonskap med en annan murarmästare, en person som inte kom att motsvara Malmbergs förväntningar, så han fick själv gå in och handleda arbetarna på bygget, vilket han inte hade planerat. Han klarade dock att leverera ett tillräckligt färdigt hus för att invigningen skulle kunna gå av stapeln som planerat.

Den högtidliga invigningen av Växjös nya teater skedde på annandag jul, den 26 december 1849. Som brukligt var, hade man kontrakterat ett av samtidens mest välrenommerade teatersällskap till invigningen. Direktör Lars Erik Elfforss höll en prolog och därefter uppförde Elfforss teatersällskap Johan Jolins femaktsskådespel "Barnhusbarnen", även kallad "Världens dom".

Teaterbyggnaden var inte fullt färdigställd vid invigningen, men uppenbarligen så pass komplett att den gick att använda. Malmberg hade enligt egen utsago endast hunnit putsa väggarnas insidor, medan vinterkyllan hade

satt stopp för de utvändiga arbetena. Fasaden putsades och avfärgades därför först under våren 1850. Det innebär att kalkstensstommen måste ha varit frilagd och exponerad för växjöborna under teaterns invigning. Att döma av brandförsäkringshandlingarna tycks utbyggnaderna på teaterns baksida, bestående av en logebyggnad och en materialbod, ha uppförts först något år senare, trots att de ingick i den ursprungliga entreprenaden. Det tycks också som att delar av den fasta inredningen inne i byggnaden ännu saknades när teatern invigdes. I 1853 års brandförsäkring anges nämligen att teaterbyggnaden nu var i ett förbättrat skick och att den värderades högre än tidigare. Värdehöjningen bestod bland annat av "det inbyggda och väggfasta", vilket talar för att interiören kompletterats och förskönats i förhållande till 1849 års brandförsäkring. Liksom de flesta andra byggprojekt, tog byggnationen längre tid än planerat, men det var också så att husets konstruktion var tvunget att torka ut under en längre tid innan det kunde kompletteras med fast inredning och påkostade dekorationsmålningar. Det är därför rimligt att anta att den ursprungliga interiören i teatern kom att färdigställas successivt under en tidsrymd av tre till fyra år.

Platskarta som visar teaterbyggnadens allra första, ursprungliga planlösning och platsfördelning. Kartan ingår i Kulturparken Smålands samlingar.

Ett teaterhus i empirstil

Teaterhusets exteriör överensstämmer stilmässigt väl med de övriga byggnaderna som uppfördes utmed stadens gator efter den ödesdigra branden, dock med ett undantag. Teaterhuset placerades med gaveln mot Västergatan och den mötande Norrgatan, medan övriga byggnader från samma tid uppfördes med långsidorna utmed stadens gator. Anledningen till att teatern vreds ett kvarts varv var dels att man rent arkitektoniskt ville betona gavelmotivet, dels att logistiken inne i teaterbyggnaden blev bättre om besökarna kom in via husets gavel. Att placera och organisera teaterbyggnader på det här sättet var vanligt vid 1800-talets mitt. Den långsmala byggnadsformen med huvudentrén på gaveln gjorde att publika utrymmen, som vestibul och foajé, kunde förläggas direkt innanför huvudentrén. Där innanför placerades själva salongen, som följdes av scenhuset och slutligen, längst bort i byggnadens andra ände, återfanns loger och magasinstrymmen. Själva proceduren under föreställningen innebar därmed att teaterbesökarna och det gästande teatersällskapet helt enkelt möttes i byggnadens mitt, för att därefter vända åter åt var sitt håll och gå tillbaka ut den vägen de kommit.

Anckarsvärd försåg exteriören med flera tidstypiska och för empiren karaktäristiska stildrag, som till exempel att huvudentrén fick tre rundbågiga entrédörrar som nåddes via en låg monumentaltrappa. Motivet med tre rundbågevalv återfinns också på teaterhusets båda långsidor. Liksom för övriga empirinspirerade hus i staden var intentionen att byggnaden skulle se ut som ett äkta stenhus, vilket i just detta fall faktiskt var sant, även om själva fasaden var av kalkputs.

Vy mot teaterhuset i fonden av Norrgatan. Vykortet, som är från 1920-talet, ingår i Kulturparken Smålands samlingar.

En av de ursprungliga trätrapporna upp till de övre våningsplanen i teaterbyggnaden. Jämför med den gamla platskartan på sidan 21. Trapporna revs vid den stora restaureringen på 1950-talet. Bilden ingår i ATA:s samlingar.

Vykort från tiden runt sekelskiftet 1900. Vykortet ingår i Kulturparken Smålands samlingar.

Huset avfärgades i en ljus, nästan vit kulör och fönstren målades i en mörk kulör, helt i enlighet med rådande stilideal.

Teaterhusets huvudfasad mot Västergatan och Norrgatan betonades med hjälp av tidstypiska utsmyckningar och en särskilt bearbetad putsindelning, jämfört med byggnadens övriga sidor. Det rundbågiga portalmotivet, med tre entrédörrar och tre generösa fönster därovanför, inordnades i en utskjutande

mittrisalit. Den, i sin tur, kröntes med en attika som skjuter upp ovanför taklinjen, för att ytterligare markera huvudentrén och gavelfasadens arkitektoniska betydelse. Attikan försågs med texten ”THEATER”, som på ömse sidor flankerades av för empiren så karaktäristiska lyrmotiv. Dessutom passade lyrorna utmärkt som dekoration, för att berätta om husets funktion.

Teatersalongen

Salongen i Växjö teater är utformad efter samma princip som övriga landsortsteatrar under 1800-talet, då man hade den praktfulla hovteaterns hästskoformade, ibland nästan cirkulära, salong som förebild. Den runda formen anspelade på antikens teatrar och den skänkte värdighet åt såväl åskådarna som till själva teaterkonsten på scenen.

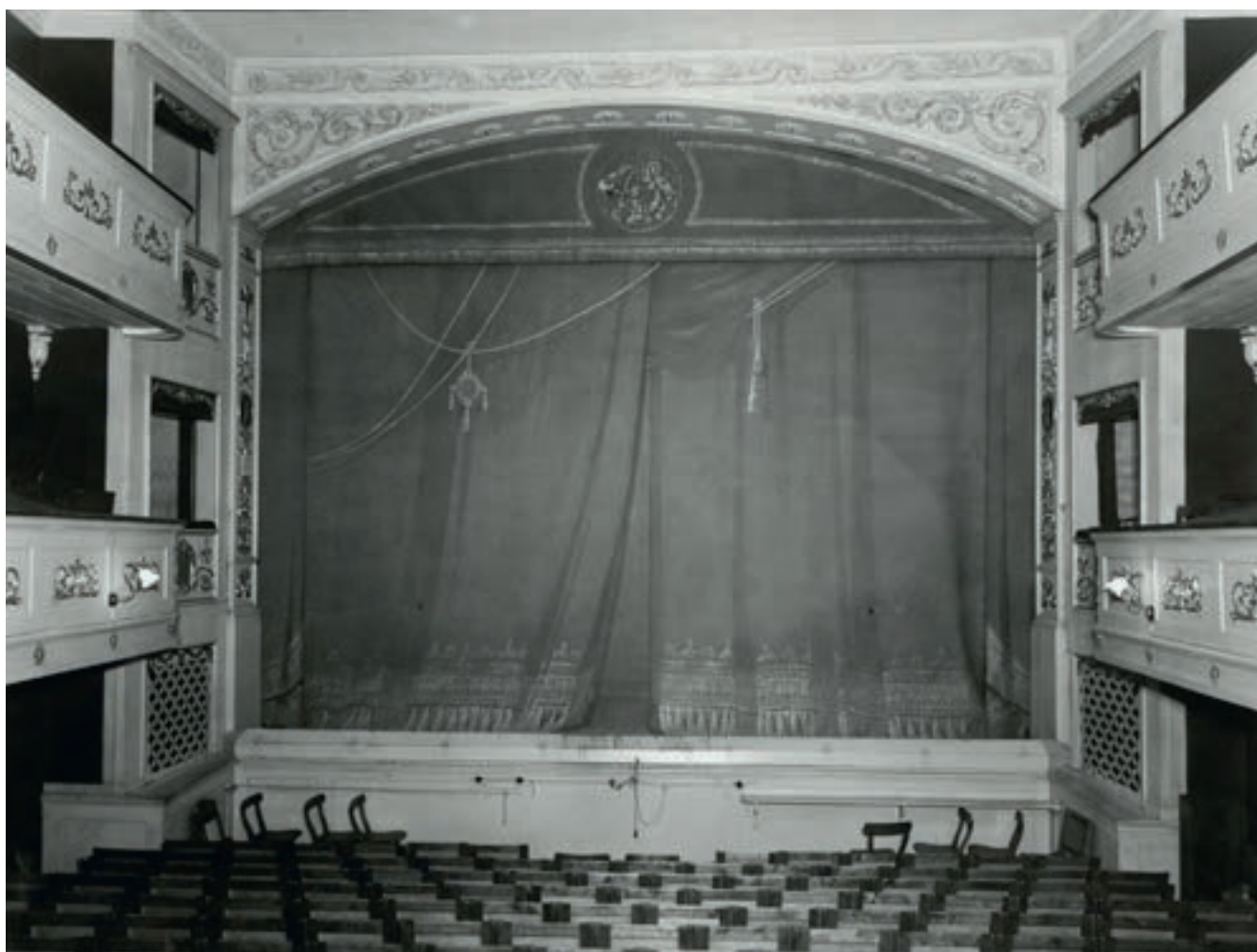
Salongen var ursprungligen organiserad på samma sätt som i de flesta andra landsortsteatrar från tidigt 1800-tal. Där fanns avantscener på ömse sidor om scenen, två logerader (första och andra raden) och en parkett. Den sistnämnda var uppdelad i två delar: den lägre parterren, som bestod av ståplatser närmast scenen, och amfiteatern, bestående av en gradäng med stolsrader som sträckte sig upp mot första radens barriär. Mellan ståplatserna och scenen fanns utrymme för orkestern.

Växjö teatersalong hade från början ett proscenium, det vill säga att scenen sköt ut i salongen, så att skådespelarna skulle komma närmare publiken. Det var brukligt att det fanns ett proscenium i de tidiga 1800-talsteatrarna, men ett par decennier senare hade teatertraditionen förändrats och de nya teatrarna uppfördes utan proscenium. Däremot försågs de även fortsättningsvis med en dekorerad prosceniebåge som placerades i gränsen mellan scenhuset och salongen. Bågen kom att fungera som en länk mellan det gestaltningssmäsigt enklare scenhuset och den utsmyckade salongen. Växjö teater tillhörde de sista teatrarna som uppfördes med ett proscenium och det tycks ha tagits bort relativt snart, i samband med att man monterade stolsrader på den före detta ståplatsparterren.

I salongstaketets mitt hängdes en stor takkrona upp. Takkronan var varje landsortsteaters stolthet och den utformades med stor omsorg. När salongen mörklades under föreställningarna, hissades kronan upp på vinden och fanns det ytterligare oljelampor i salongen, hade de ofta vridbara skärmar så att ljuset från dem kunde dämpas under föreställningen. Enligt 1875 års brandförsäkring hade den stora ljuskronan i Växjö teatersalong på den tiden hela 16 armar och där fanns även lyktor och lampetter, där några var förtenta och andra var målade och lackerade.

Logeradernas utförande, före den stora restaureringen på 1950-talet. Bilden ingår i ATA:s samlingar.

Teatersalongen år 1937, ett drygt decennium före det stora restaureringen. Bilden ingår i Kulturparken Smålands samlingar.

Sittplatserna allra högst upp och längst bak i teatersalongen, före den stora restaureringen på 1950-talet. Bilden ingår i ATA:s samlingar.

Detalj på snickerierna i vitt och guld i teatersalongen, före den stora restaureringen på 1950-talet. Bilden ingår i ATA:s samlingar.

Färgsättningen i salongen gick i den för teatersalonger traditionella kombinationen ”vitt och guld”, med grisaillemålningar i grå nyanser i anslutning till prosceniebågen. De bakre väggarna i den hästskoformade salongen var dock målade i en mörk kulör, för att de skulle stå tillbaka till förmån för de

ljus bemålade avantscenerna, prosceniebågen och barriärerna till logeraderna. Avantscenerna och barriärerna dekorerades med förgyllda ornament, bestående av bland annat akantus-slingor och palmettblad.

Teaterscenens kulisser

År 1875 upprättade maskinist Johansson en förteckning över teaterhusets inventarier. Till teaterscenen fanns många olika kulisser som de resande teatersällskapen kunde använda sig av.

Några kulisser var hela scenerier, till exempel en skog, ett rum i rött, ett rum i blått, en stad, ett fängelse och en bondstuga. Det fanns också separata kulissdelar som fungerade som

Teaterscen med flera olika uppsättningar av kulisser och rekvisita före den stora restaureringen på 1950-talet. Fortfarande finns idag delar av dessa kulisser bevarade i byggnaden. Fotografiet ingår i ATA:s samlingar.

Den fasta delen av ridån består är än idag av en äldre, kanske till och med ursprunglig del av teatersalongens fasta inredning.

Handmålade ridåer och kulisser ur rekvisitasamlingen.

komplement till scenerierna. Det fanns bland annat en sjöfond, en springbrunn, två träd, en balustrad, två staket i olika kulörer, två trädgårdsbänkar, en Dianastaty och en kolonnadfond som särskilt passade till det röda rummet. Till sufflörluckan fanns en överbyggnad i form av en snäcka och det fanns apparater för att åskådliggöra åska, regn och blåst. 1880 hade scenerierna kompletterats med ytterligare några rum som maskinist Johansson kallade för nya röda rummet, nya blå rummet och grå rummet samt med fler fristående träd.

Före den stora ombyggnaden på 1950-talet tycks kulisser och rekvisita ha förvarats på den bakre delen av scenen. Fotografiet ingår i ATA:s samlingar.

Teaterhuset som nöjesscen

Det nya teaterhuset gjorde Växjö till en attraktiv besöksstad för de kringresande teatersällskapen på 1850-talet. Det Elfforska sällskapet, som hade fått äran att inviga teatern, var ett av de mest uppburna under 1800-talets andra hälft. Vid tiden för invigningen var Therese Elffors, direktörens hustru, sällskapets primadonna och den välrenommerade skådespelaren Rudolf Forsberg var sällskapets förnämsta kraft på manssidan. När direktör Elffors avled i slutet av 1860-talet tog hustrun över ledarskapet och sällskapet kom därmed att uppleva sin glanstid. Såväl repertoar som uppförande stod på en hög nivå, och direktisen var allmänt aktad och avhållen för sina gedigna personliga egenskaper. Dessutom ansågs fru Elffors ekonomiska skötsel av företaget vara oöverträffad, i förhållande till övriga resande teaterdirektörer. På 1870-talet ingick den sedermera välkände och något excentriska skådespelaren August Lindberg i Elffors teatersällskap och han ledde även detsamma under några år. Senare startade han ett eget teatersällskap, med vilket han kom att få stor framgång i Växjö på 1880-talet. Hans sällskap ansågs ha en osedvanlig entusiasm för teaterkonsten, på ett sätt som man inte tidigare hade sett på växjöscenen. Förtjänsten för detta tillskrevs Lindbergs starka vilja och utpräglade konstnärsindividualitet. Teaterdirektören Isac Fredrik Smitt, som varit verksam på teaterscenen i hela 60 år, gav i slutet av sin yrkesbana ett positivt omdöme om Växjö teater. Hans betyg, antecknat på planritningar för teatersalongen lyder: *"Den utmärktaste styrelse för ett teaterbolag, som man kan ha att göra med. Wacker salong, rymmer 478 personer med fribiljetterna inräknade. 532 kr 50, utsålt.*

Teaterpubliken år 1937, när golvet på parketten fortfarande höjde sig mot den bakre delen av rummet. Fotografiet ingår i Kulturparken Smålands samlingar.

Rymlig, bra dekorationer, goda klädloger. Oduglig warmapparät för närvarande. 1892.”

På 1910-talet var Karin Swanströms teatersällskap det mest förekommande på teatern. Hon satte upp så väl klassiska dramer och rena farsor. Hon satsade senare på en karriär inom

filmindustrin och blev, efter att ha agerat som både skådespelerska och regissör, konstnärlig ledare på SF, Svensk Filmindustri. Tiden runt första världskriget och åren därefter var revyernas tid. Revyerna sattes upp av stora namn som Ernst Rolf och Karl Gerhard, men även fortsättningsvis gästades staden

av teater- och operettsällskap, bland annat av Oscar Winge, som tog över växjöscenen efter Swanström under den betydelsefulla sigfridsmässotiden. Oscar Winge var den skådespelare

och teaterdirektör som lät bygga om och driva Hippodromteatern i Malmö. Växjö teater har förstås också fungerat som språngbräda för traktens lokala begåvningar. På 1920-talet

Thérèse Elfforss.
Fotografi.

Lars Erik Elfforss.
Fotografi.

Herr och fru Elffors, båda teaterdirektörer för det Elfforska sällskapet som ofta besökte Växjö under 1800-talets andra hälft. När maken avled, tog hustrun över ledarskapet och teatersällskapet upplevde en renässans.

sattes bland annat Vilhelm Mobergs lustspel *Hjonelag ska med bönen* byggas upp på teatern. Det var hans första pjäs och inkomsterna från den lade ekonomiska grunden till det författarskap som han sedan utvecklade.

Mot slutet av 1920-talet hade nöjesutbudet breddats och konkurrensen hårdnat. Längtan efter marknadsteater under Sigfridsmässan klingade av, bioograferna tog över allt större del av nöjeskakan och teateruppsättningarna blev därför färre. Utveckligen var dock inte unik för Växjö utan snarare ett nationellt fenomen. Som en motreaktion bildades år 1933 en lokalförening till Riksteatern. Föreningen bytte några år senare namn till Växjö Teaterförening. Föreningsarbetet drevs med stor entusiasm och teaterlivet fick återigen ett uppsving på 1940-talet. En viktig anledning var att kvaliteten på repertoaren blev högre och jämnare än tidigare. Några av de pjäser som sattes upp var Vilhelm Mobergs *De knutna händerna* och *Rid i natt*, Henrik Ibsens *En folksfiende* och *Per Gynt*, August Strindbergs *Lycko-Pers resa* och Pär Lagerqvists *Han som fick leva om sitt liv* och *Mannen utan själ*. Uppsättningarna framfördes av kända skådespelare som Anders de Wahl, Tora Teje, Sture Lagerwall, Naima Wifstrand och Victor Sjöström. Även operor framfördes på teatern under denna period. Några av dem var *Vita Hästen*, *Den Glada änkan*, *La Traviata*, och *Läderlappen*.

NYÅRSVAKA
Onsdagen den 31 dec. (Nyårsafton) kl. 9 em. *Obs! Tiden!*
VÄXJÖ TEATER
Turné: **FOLKE WALDER**
☞ Det stora folkskrattet ☜
Äktenskapets fröjder
Lustspel i 3 akter av AVERY HOPWOOD.
Regi: Sten Hedlund.

Ensemble:
En av de senaste årens största lustspelssuccéer!
En av de senaste årens största lustspelssuccéer!

Efter teatern vidtager stor Nyårsvaka under medverkan av hela ensemblen.
Kl. 12 em. *Nyårsstäla* samt Tennysons "*Nyårsklockan*"!

Biljetter från kr. 3,50 till 1,80, skatten inräknad, säljas i teaterns biljettkontor utan förhöjning dagen före kl. 10-2 samt speldagen kl. 10-2 och från kl. 4 em.

Informationsblad om teateruppsättningen Frihetsbröderna hösten 1874. Dokumentet finns i Kulturparken Smålands samlingar.

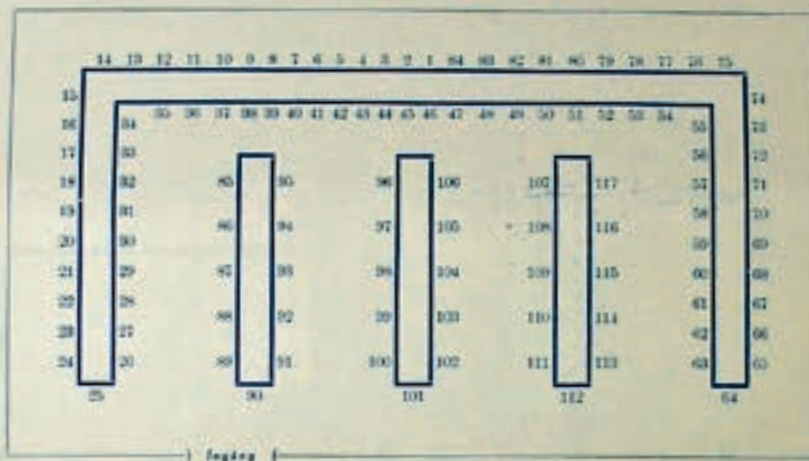
Teaterhuset 100 år

Byggandens första århundrade manifesterades genom en jubileumsskrift och en jubileumssupé för särskilt inbjudna gäster. Jubileumsskriften, författad av Nya Växjöbladets huvudredaktör Martin Sjöstrand, summerar verksamhetens första sekel i den monumentalaste teaterbyggnaden. Här berättas framför allt om de storheter som satt upp skådespel och revyer på teatern, men också om det hot som de allt fler biograferna inneburit för verksamheten och hur bildandet av Växjö Teaterförening, ursprungligen en lokalavdelning inom Riksteatern, kommit att blåsa nytt liv i Växjös teaterliv. En av de personer som författaren återkommer till ett par gånger i texten är hans gode vän Vilhelm Moberg och om hur han gjorde sin dramatiska debut på teatern, med lustspelet *Hjonelag ska med böneman byggas*. På jubileumssupén satt idel prominenta gäster vid honnörsbordet. Där satt bland annat teaterbolagets vd, landsfiskal Axel Lönegren och till bordet hade han fru Helfrid Lücklig. Där satt också riksteaterchefen Gösta Bergman med fru Vivi Philipson, teaterföreningens ordförande Levi Herman Philipson med biskopinnan Brita Brilioth, teaterbolagets vice ordförande Thorwald Göthe med landshövdingen Ingrid Bergquist och landshövding Thorwald Bergquist med fru Ava Göthe. Gästerna bjöds på sandwiches till förrätt och tjäder med sallad till huvudrätt. Skålade gjorde man i vin från det franska distriktet Médoc. Supén avslutades med "glacetårta" och vin från Madeira.

Gaby Stenberg och Kotti Schave 1949.

BORDSPLAN

PLACERINGSLISTA

107 Alexandersson, Arthur, direktör
 117 Alexandersson, Ruth, fru
 15 Andersson, Edvard, grosshandlare
 72 Andersson, Märta, fru
 87 Bengtsson, Gösta, herr
 92 Bengtsson, Lina, fru
 22 Berg, Sigvard, operasångare
 45 Bergholtz, Olof, borgmästare
 83 Bergman, Gustaf, riksstämman
 5 Bergqvist, Thorvald, landshövding
 2 Bergqvist, Ingrid, landshövdingens
 190 Bergström, Ragnar, kammarmusiker
 56 Boman, Margit, fru
 41 Bostom, Gunnar, lasarettläkare
 4 Brillish, Beata, köksföreståndare
 69 Carlsson, Folke, operasångare
 29 Christiansen, Emanuel, musiker
 41 Cronski, Fritzi, musiker
 24 Ekell, Ingrid, operasångerska
 20 Engman, Sylvia, operasångerska
 92 Eriksson, Erik, herr
 71 Frenstedt, Gunnar, chefredaktör
 14 Frenstedt, Alma, fru
 29 Fomell, Biron, operasångare
 73 Frensdal, Wilhelm, kapellmästare
 76 Frensdal, Selma, fru
 63 Frensdal, Folke, stad
 89 Graf, Sven, musiker
 28 Green, Hans, musiker
 58 Gustavsson, Albin, ombudsman
 23 Gustavsson, Ada, fru
 1 Göthe, Torvald, dir., Teaterbolagets
 v. sekl.
 6 Göthe, Ava, fru
 62 Hansson, Anna, fru
 91 Hennings, Nils, kammarmusiker
 83 Holm, Otto, musiker
 79 Hylén-Cavallius, Ragnar, registrör

16 Isakson, Karen, fröken
 33 Johansson, A. G., direktör
 34 Johansson, Britta, fru
 158 Johansson, Elsa, fru
 26 Johansson, Evert, inspicient
 102 Johansson, Helga, operasångare
 88 Johansson, Inggerd, fröken
 156 Johansson, Yngve, disponent
 34 Karlberg, Knut, kamrer
 86 Karlberg, Signe, fru
 95 Klingmark, O. W., järnhandlande
 95 Klingmark, Alma, fru
 22 Knutsen-Ball, Ella, fru
 47 Lantz, Karl, chefredaktör
 26 Lantz, Lilla, fru
 57 Larsson, Viktor, disponent
 48 Larsson, Alva, fru
 40 Leijonhufvud, Ellen, fröken
 46 Leppik, Gjunga, operasångerska
 37 Lindblom, Adolf, lasarettläkare
 42 Lindblom, Martha, fru
 43 Lindström, Arne, bibliotekarie
 12 Lindgren, Dora, operasångerska
 36 Lindgren, T. A., kammarmusiker
 9 von der Lippe, Fritz, teaterchef
 24 Lundberg, K. B., musiker
 78 Lundgren, Eva, rektor
 82 Lücking, Helrid, fru
 11 Lydin, Ivan, köptjänst
 25 Levin, Viveka, fröken
 41 Lönnegren, Axel, landfiskäl, Teater-
 bolagets verkst. dir.
 53 Malmgren, Gustaf, nämndledare
 110 Nordgren, Albin, distriktschef
 115 Nordgren, Ester, fru
 36 Nordlund, Bertil, affärschef
 156 Nordlund, Margit, fru
 115 Olsson, Helsing, disponent
 37 Olsson, Eva, fru

109 Pajal, Georg, kammarmusiker
 55 Persson, Eddy, operasångare
 28 Pettersson, Helsing, chefredaktör
 74 Peterson, Maj, fru
 7 Petri, Carl, kamrer
 29 Philipson, Ester, fröken
 3 Philipson, L. H., red., Teaterläs-
 sningens sekl.
 81 Philipson, Vivi, fru
 77 Rahm, Per-Wilhelm, musiker
 83 Ribbert, Elsa, fru
 77 Rundqvist, Hilding, adjunkt
 44 Rundqvist, Edith, fru
 73 Söderlund, Martin, redaktör
 48 Söderström, Saga, fru
 202 Sjöström, Gustaf, konstnär
 39 Sjöström, Ruth, fru
 17 Strömberg, Nils, major
 59 Strömberg, Astrid, fru
 59 Ståhlmann, Fritz, löjtnant
 28 Sundholm, Astrid, operasångerska
 60 Svendsen, Karin, fröken
 71 Turricchia, Giovanni, konsertmästare
 58 Tureblad, Sven, konsert
 104 Tureblad, Maja, fru
 96 Wikqvist, Karin, fröken
 33 Wilberg, Herman, kamrer
 21 Wiklund-Wilberg, Alice, fru
 23 Wikström, Yngve, musikör
 24 Wikström, Ada, fru
 112 Wingqvist, Björn, målerimestare
 124 Wingqvist, Oscar, målerimestare
 111 Wingqvist, Sava, fru
 52 Zechmann, Irma, fröken
 24 Åkesson, Hans, inspicient
 43 Öblin, Bertil, landshövding
 49 Östberg, Otto, lasarettläkare
 8 Östberg, Monica, fru

Bordsplaceringen vid 100-års-
 jubileet. Vid supén serverades
 moderna rätter, som sandwiches
 och glasstårta.

Moderniseringsbehov av den gamla teatern

I 1949 års jubileumsskrift nämns ingenting om den utmaning som staden, teaterbolaget och teaterföreningen stod inför, nämligen att den gamla teatern inte längre levde upp till de krav på komfort och arbetsmiljö som teaterbesökare och skå-

despelare nu ställde. Huset hade visserligen genomgått mindre ombyggnader vid ett par tillfällen, men saknade funktionella omklädningsrum för dem som skulle stå på scenen. Åhörarna satt obekvämt och alla, oavsett varför man uppehöll sig i

Teaterhuset, något år före den stora restaureringen. Den vackra empiribyggnaden är i behov underhåll och modernisering. Fotografiet finns i ATA:s samlingar.

Uppvärmningen av rummen löstes med sekundärt tillkomna och provisoriska lösningar. Teaterhuset under 1940-talet i stort behov av upprustning. Fotografiet finns i ATA:s samlingar.

byggnaden, frös under föreställningarna. Brandsäkerheten var undermålig och dessutom var antalet sittplatser så lågt att det var svårt att få ekonomin att gå runt. Samtidigt hade byggnadens kulturhistoriska värde redan då uppmärksammats och diskussionerna om hur man skulle lösa problemen hade därför redan pågått i flera år.

Växjöarkitekten Paul Boberg (1884–1947), som i flera decennier var starkt engagerad i teaterverksamheten och som under en period var aktiebolagets styrelseordförande, hade redan ett tiotal år tidigare upprättat ett förslag till om- och tillbyggnad av teaterbyggnaden, men förslaget realiserades aldrig, kanske för att Boberg var sjuklig och avled 1947. Därefter diskuterades möjligheterna att uppföra en ny teaterbyggnad i närheten av det högre allmänna läroverket intill Växjösjön, medan den gamla teatern skulle kvarstå som ett minnesmärke eller till och med flyttas till Skansen i Stockholm.

Det fanns förespråkare både för att uppföra en ny, modern teaterbyggnad och förespråkare för att den gamla teatern istället skulle moderniseras. Smålands museum skrev 1949, med anledning av teaterhusets 100-årsjubileum, ett uttalande om den gamla teaterbyggnadens kulturhistoriska värde och dess betydelse för stadsbilden och för teatervärlden. Man understryker att teatern är en viktig del av Växjös enhetliga empiristadsbebyggelse, att salongens guldsmyckade inredning är speciell och att den gamla scenanordningen är unik, men man inser också att byggnaden har brister i förhållande till samtidens funktions- och komfortkrav. Därför konstaterar man att någon form av modernisering är ofrånkomlig. Uttalandet avslutas med att man säger att *”Många här i Växjö stad vill nog ha sin gamla teater kvar och hoppas väl på att frågan skall få en lycklig lösning. Ett torde i alla fall vara säkert river Växjö sin teater så förlora den ett kulturhistoriskt minnesmärke av rang.”*

Två år senare, i februari 1951, hölls ett möte på Växjö

Teaterhusets baksida, med de äldre tillbyggnaderna under 1940-talet. Fotografiet finns i ATA:s samlingar.

Sminkrum före restaureringen på 1950-talet. Fotografierna finns i ATA:s samlingar.

Advokat Levi Herman Philipson var teaterföreningens ordförande mellan 1937 och 1966. Philipson var starkt engagerad i teaterverksamheten och en av de personer som medverkade till att teaterbyggnaden räddades och renoverades på 1950-talet. Som ett erkännande av Philipsons insats finns idag en minnesplakett med hans porträtt på dörren till den loge på första raden, som på sin tid disponerades av teaterns styrelse. Fotografiet är hämtat ur boken Porträttgalleri från Småland.

stadshotell, där professor Nils Beyer, byggnadsrådet Hans Quiding, direktör Thorwald Göthe, direktör Carl Juhlin-Dannfeldt, antikvarie Berthelson, regissör Carlsten, intendent Berg, landsfiskal Axel Lönegren, landshövding Thorwald Bergquist, arkitekt Staffan Bülow-Hübe, advokat Levi Herman Philipson och konsul Carl Petri närvarade. Flera av dem hade rest till Växjö just för att samtala om Växjö teater. Mötet dokumenterades med ett informellt protokoll, där samtliga närvarande ansåg att den bästa lösningen vore att bevara och modernisera den gamla teatern, framför att bygga en ny. Direktör Juhlin-Dannfeldt menade att det borde gå att få lotterimedel för upprustningen och att Teaterrådet kommer att förorda en ansökan. Antikvarie Berthelson meddelade att även Riksantikvarieämbetet skulle komma att tillstyrka en ansökan om lotterimedel. Han menade också att man borde genomföra en fackutredning om hur moderniseringen skulle utföras på lämpligt sätt. Därefter diskuterades denna fråga och de församlade kom fram till att Teaterbolaget och Växjö stad skulle ta fram ett restaureringsförslag och att Byggnadsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet skulle ta fram förslag på lämplig arki-

Den svåruppvärmda biljettkassan innan teaterhuset restaurerades på 1950-talet. Fotografiet finns i ATA:s samlingar.

Teaterhuset, sett från dess baksida, innan de äldre tillbyggnaderna ersattes med ett logehus på 1950-talet. Fotografiet finns i ATA:s samlingar.

tekt och tekniker för projektet. Restaureringsförslaget skulle vara uppdelat i två eller tre etapper, för att påskynda processen och underlätta finansieringen.

Redan en månad efter mötet på stadshotellet undertecknade intendent Gösta Berg, vd på Skansen, och 1:e antikvarie Bertil Berthelson vid Riksantikvarieämbetet ett PM, där de beskrev och bekräftade Växjö teaters höga kulturhistoriska värde. De skriver bland annat att *”det skulle vara beklagligt, om byggnaden i framtiden icke skulle kunna användas för sitt egentliga ändamål”*. De konstaterar att en fortsatt användning kommer att kräva en ombyggnad av teatern, men påtalar att det är angeläget att salongen bevaras så oförändrad som möjligt och att entréfasaden och långfasaderna ska bibehållas oförändrade. Man förklarar också att man kommer att *”livligt förorda”* att bidrag beviljas ur Lotterimedelsfonden, om en sådan ansökan skickas in. Slutligen föreslår de att Växjö stad ska anlita en lämplig arkitekt som anförtros uppdraget att utarbeta en plan för teaterns restaurering på ett sätt som leder till *”att den med bibehållande av de allmänt kulturhistoriska och speciellt teaterhistoriska värdena kan tillfredställande*

fungera såsom stadens teaterlokal för avsevärd tid framöver”. Några månader senare beslutade kungen att 40 000 kronor från Lotterimedelsfonden skulle tilldelas Växjö Teateraktiebolag, som bidrag för vissa konserverings-, restaurerings- och ombyggnadsarbeten på Växjö teater. Ett villkor för bidraget var att de planerade arbetena skulle godkännas av Riksantikvarieämbetet. Även staden bidrog ekonomiskt genom medel från sin kulturfond.

Växjö Teateraktiebolag anlidade stockholmsarkitekten Artur von Schmalensee (1900-1972) för att upprätta ett upprustnings- och moderniseringsförslag för teaterbyggnaden. Han satte genast igång med arbetet och hade ett förslag framme redan i maj 1951. Förslaget innehöll både en modernisering av den gamla teaterbyggnaden och en tillbyggnad på dess baksida. Tillbyggnaden förutsatt att den ursprungliga logebyggnaden och den anslutande materialboden skulle rivas. Riksantikvarieämbetet granskade och godkände arkitekt von Schmalensees förslag, varpå de utsåg landsantikvarien på Smålands museum till antikvarisk kontrollant vid upprustnings- och moderniseringsarbetena.

Arkitekt

Artur von Schmalensee

Artur von Schmalensee utbildade sig till arkitekt i Stockholm i mitten av 1920-talet och skolades in i den gryende modernismens arkitektoniska ideal. Redan under utbildningen fick han anställning på KF:s arkitektkontor, landets ledande kontor när det gällde att anamma de funktionalistiska principerna. Under den här perioden gestaltade han bland annat funktionalistiska industribyggnader och personalbostäder åt KF på Kvarnholmen, strax utanför Stockholm. Bebyggelsen ansågs så lyckad att den visades upp för samtidens nestor i branschen, den schweiziske arkitekten Le Corbusier, när han besökte Stockholm. Redan efter något decennium vände dock Schmalensee den sakliga modernismen ryggen och anammade istället ett mjukare formspråk och ett för samtiden varsamt förhållningssätt till befintlig bebyggelse. Efter att han startat ett eget arkitektkontor 1937 ägnade han sig åt flera större restaureringsprojekt, bland annat Ryningska palatset och Kanslihusannexet, som båda ligger i Gamla stan i Stockholm. Båda dessa projekt genomfördes under senare delen av 1940-talet och det är troligt att det var dessa restaureringsprojekt som gjorde att Riksantikvarieämbetet, efter samråd med Byggnadsstyrelsen, ansåg att Schmalensee var lämplig för uppdraget att leda restaureringen av Växjö teater. Senare i karriären kom Schmalensee bland annat att medverka vid restaureringen av Klara kyrka i Stockholm och vara den arkitekt som gestaltade det storslagna Kiruna stadshus.

Ansvarig för den stora restaureringen på 1950-talet var arkitekt Artur von Schmalensee. Han hade inlett sin yrkesbana som fullfjädrad funktionalist, men kom så småningom att inrikta sig på restaurering av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse.

Kanslihusannexet i Gamla stan i Stockholm.

Den stora restaureringen

Arkitekt Schmalensee tog fasta på Riksantikvarieämbetets riktlinjer om att huvudfasaden och sidofasaderna skulle bibehållas oförändrade samt att förändringarna i teatersalongen skulle begränsas till ett minimum, medan övriga utrymmen kunde förändras så att samtidens krav och behov kunde tillgodoses.

Utvändigt genomfördes således få förändringar. Den breda trätrappan framför huvudentrén ersattes med en ny av granit, vars mått och utformning påminde om sin föregångare, men istället för ett träräcke försågs den nya trappan med smidesräcken och belysningsarmaturer av gjutjärn, allt gestaltat av Schmalensee.

Ett stort bekymmer i teaterhuset var den bristfälliga brandsäkerheten, vilket Schmalensee åtgärdade genom att låta uppföra två helt nya trapphus av brandsäkert material på ömse sidor om teaterhusets vestibul, direkt innanför huvudentrén. Det innebar att det ursprungliga biljettförsäljningsrummet, schweizeriet och delar av punchbuffén på andra våningen fick stryka på foten. Det löste Schmalensee genom att uppföra en ny biljettkur av biografmodell, placerad i en av de tidigare ingångarna till teatersalongen. Mat och dryck förväntades besökarna fortsättningsvis inmundiga på annan plats än inne på teatern. Det mittersta rummet i den före detta punchbuffén iordningställdes till ett sällskapsrum, vars väggar målades med limfärg i en milt blå kulör och rummet fick därefter namnet ”Blå salongen”. De nya trapphusen drogs ner i källaren, som delvis sprängdes ut, och där iordningställdes toaletter och en garderob. För att ytterligare förbättra brand-

Artur von Schmalensees skiss på hur de nya salongsstolarna skulle utformas. Ritningen finns i ArkDes samlingar.

Artur von Schmalensee formgav flera nya belysningsarmaturer i byggnaden, som den här väggarmaturen till salongen. Ritningen finns i ArkDes samlingar.

Den stora gaskronan, mitt i salongens tak, elektrifierades under restaureringen. Även detta utfördes efter arkitekt von Schmalensees noggranna övervakning.

säkerheten byggdes en brandvägg med en järnridå mellan scenhuset och teatersalongen.

Tack vare de nya trapphusen blev de ursprungliga trapponerna upp till de övre våningsplanens logerader och till amfiteatern överflödiga och Schmalensee valde därför att ta bort dem, till förmån för mer utrymme i gallerierna och för de nya stolsraderna som man satte in på parketten. Det blev inte fler sittplatser, men mer plats för teaterbesökarnas ben. De nya stolarna på parketten placerades i välvda rader, istället för som tidigare med raka rader. Innan de nya stolarna, med röd plyschklädsel till skillnad från sina föregångare som hade träsisstisar, ställdes in, byggdes golvet om så att den graderade amfiteatern togs bort. Parketten fick nu istället ett enhetligt golv och det gjordes inte längre någon åtskillnad på platsernas utformning. Även golvet inne i scenhuset byggdes om, så att den lutning som tidigare fanns försvann. I scenens framkant iordningställdes ett orkesterdike, som fälldes ner i golvet under scenen. I anslutning till orkesterdiket iordningställdes provisoriska artistloger, men de skulle snart ersättas av moderna lokaler när den andra etappen av teaterns upprustning tog vid något år senare. Uppe på logeraderna togs avbalkningarna bort och sittplatserna omdisponerades. Alla dörrarna in till de före detta logerna bibehölls, för galleriernas utseende inte skulle förändras.

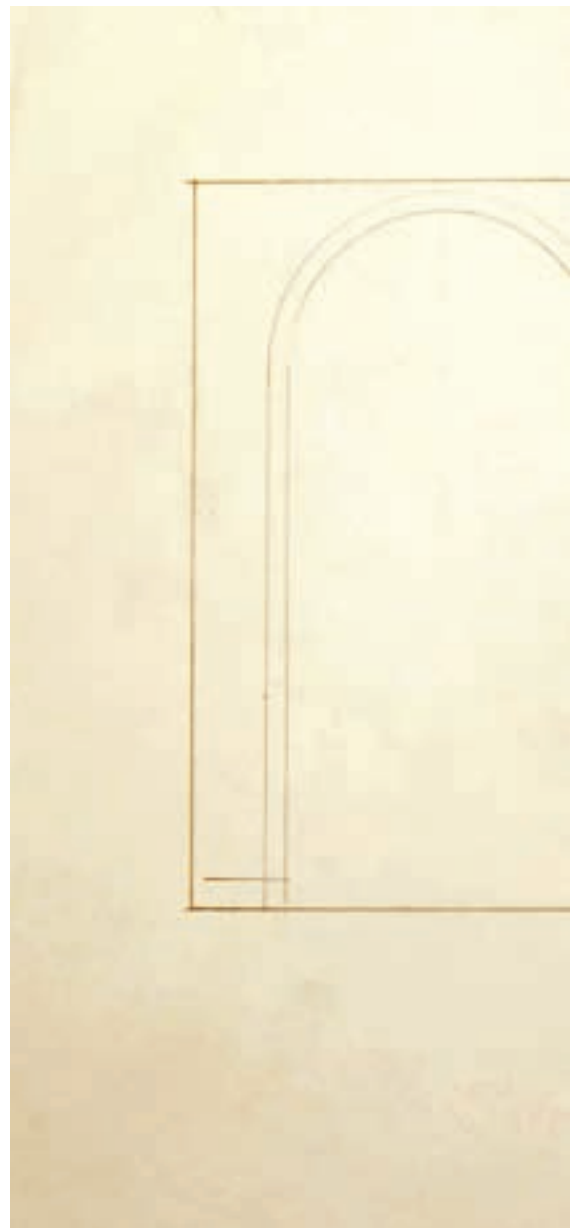
Som en del av upprustningsprojektet moderniserades den gamla takkronan i teatersalongen. Artur von Schmalensee gestaltade ombyggnaden av takkronan och han ritade också nya vägglampetter till teaterbyggnaden. Han lade särskilt stor

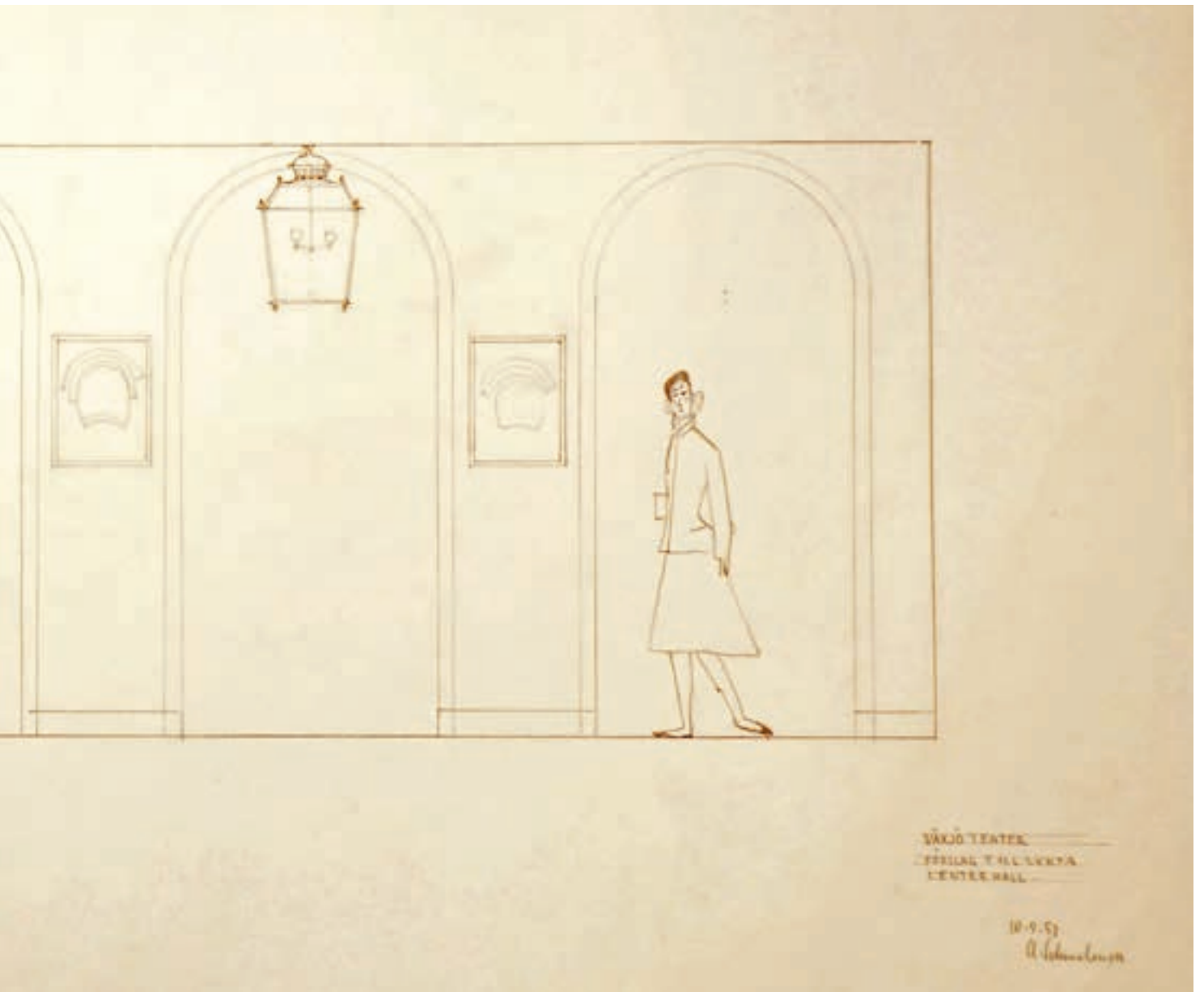

vikt vid att salongens takkrona skulle fortsätta att vara rummets stolthet, trots, eller kanske tack vare, att den moderniserats och putsats upp.

En viktig del av restaureringen var att uppgradera den tekniska utrustningen i byggnaden. Teatern försågs bland annat med ett elektroniskt ställverk, som gjorde att scenen kunde belysas med ”alla tänkbara färgskiftningar”. Ställverket var det tjugonde av sitt slag i hela världen. Den tekniska utrustningen var därmed modernare än på både Operan och Dramaten i huvudstaden. På vinden installerades ett biografmaskinrum, inte för att man avsåg att visa film i teaterhuset utan för att man skulle kunna hålla kongresser med bildvisning i byggnaden. Vid ombyggnaden installerades också centralvärme så att temperaturen skulle bli trivsamt, både för teaterbesökare och för skådespelare.

Arkitekt von Schmalensees förslag till ny belysning i gammal stil i teaterns nya entréhall. Skissen skulle nästan lika gärna vara hämtad ut något av samtidens modemagasin. Ritningen finns i ArkDes samlingar.

Återinvigningen efter upprustningen

När upprustningen av teatern var färdigställd, var omdömena
översvallande positiva. Smålandsposten konstaterar att man på

ett utomordentligt sätt har lyckats med den svåra uppgiften
att modernisera utan att förstöra och sammanfattar allmän-

Den nyrestaurerade salongen i samband
med återinvigningen i början av 1950-talet.
Fotografiet finns i ArkDes samlingar.

Första radens foajé i samband med återinvigningen i början av 1950-talet. Fotografiet finns i ArkDes samlingar.

Entrén och biljettkassan i samband med återinvigningen i början av 1950-talet. Fotografiet finns i ArkDes samlingar.

Teaterbyggnadens huvudfasad i samband med återinvigningen i början av 1950-talet. Som en del av restaureringsarbetet försågs entrén med en stentrappa och specialritade lyktstolpar, givetvis formgivna av arkitekt von Schmalensee. Fotografiet finns i ArkDes samlingar.

Vy genom den nyrestaureerade salongen på 1950-talet. Fotografiet finns i ArkDes samlingar.

hetens intryck med utropen: ”Den vackraste i Sverige! Den finaste i Europa! Den modernaste i världen!” Den 19 oktober 1952 bjöd Växjö teateraktiebolag och Växjö Teaterförening

särskilt inbjudna på en invigningsföreställning i den nyrenoverade teatern. Gästerna fick avnjuta operetten ”Wienerblod” och efter föreställningen följde en supé på stadshotellet.

Utblick från scenen genom den nyrestaurerade salongen i början av 1950-talet. Fotografiet finns i ArkDes samlingar.

Logehuset på teaterhusets baksida

När den omfattande upprustningen av teaterhuset var färdigställd, satte teateraktiebolaget igång projektets andra etapp, att uppföra tillbyggnaden på husets baksida. Etapp två var ju planerad och projekterad, så den nya tillbyggnaden med sammanträdesrum, loger och magasin var färdigställd redan 1954.

Byggnadens interiör utformades helt och hållet efter samtidens gestaltungsideal och krav på modernitet, medan exteriören anpassades till teaterhusets 1800-talsgestaltning. Därmed kom tillbyggnaden att passa väl till teaterhuset i övrigt och smälta in i staden.

Arkitekt Artur von Schmalensees fasadritning med det nya logehuset till höger i bild. Ritningen finns i ArkDes samlingar.

1950-talets funktionsanpassade logehus, sett från väster.
Foto: Jörgen Ludvigsson

Underhåll och ändringar efter den stora restaureringen

Efter den stora upprustningen på 1950-talet har Växjö teater genomgått ytterligare två fasadrenoveringar, den första på 1970-talet, då byggnaden fick en relativt kraftigt gul färgsättning och den andra på 1990-talet då fasaden återfick sin tidigare milda färgsättning, som anses vara den ursprungliga. 1990 byttes merparten av stolarna i teatersalongen ut än en gång. Även denna gång var stolarna klädda med röd plysch. På 1980-talet genomfördes en invändig ytskiktrestaure-

ring, då bland annat delar av teatersalongens ursprungliga dekorationsmåleri rekonstruerades. Vid ungefär samma tid genomfördes också brandsäkerhetsförbättringar, som innebar att vestibulen försågs med nya brandavskiljande dörrar och att biljettkassan flyttades till ett nytt läge mellan branddörrarna. År 2013 hade kraven på brandsäkerhet skärpts ytterligare, varför byggnaden försågs med en sprinkleranläggning och larmsystem vid utrymning.

På 1980-talet rekonstruerades en del av det ursprungliga dekorationsmåleri, som på 1950-talet målats över i salongen. Den nyrestaurerade salongen i samband med återinvigningen i början av 1950-talet. Fotografiet finns i ArkDes samlingar.

År 1960 placerades konstverket "Musernas
gunstling", formgiven av Edvin Öhrström
(1906–1994), ut i Teaterparken till höger
om teaterhusets huvudentré.

Teaterscenen efter den stora upprustningen

Efter 1950-talets omfattande upprustning och modernisering av teaterhuset blev Växjö en attraktiv teaterstad, även för institutioner som Operan och Dramaten. Den positiva trenden från tiden före teaterns upprustning höll således i sig och antalet teaterbesök fortsatte att öka. Nu etablerade teaterförbundet också ett nära samarbete med stadens skolor, vilket gav alla barn och ungdomar möjlighet att uppleva scenkonsten. Under 1960-talet verkade storheter som Ingmar Bergman och Vilhelm Moberg på Växjö teater. 1965 lät Dramaten sätta upp Ibsens *Hedda Gabler* med Bergman som regissör, och pjäsen hade sin premiär på Växjö teater. År 1968 medverkade Moberg under repetitionerna och premiären av hans egen pjäs *Din stund på jorden*. Framgångarna ledde till att Riksteaterns växjöensemble startades hösten 1970 och staden fick därmed, efter flera hundra års teaterspelande, sin första fasta teaterensemble. Efter att ha kallats Kronobergsteatern under några år bytte verksamheten på 1990-talet namn till Regionteatern Blekinge Kronoberg. Idag turnerar man med sina uppsättningar och Växjö teater är en av de lokaler där man sätter upp sin repertoar.

Affischer från teateruppsättningar som satts upp på Växjö teater under 1900-talets sista decennier och början av 2000-talet.

Växjö teater som nöjesscen idag

Idag drivs verksamheten i den stolta teaterbyggnaden av Växjö kommuns kultur- och fritidsförvaltning, som arrenderar ut lokalerna till externa aktörer. En av dem är Växjö Teaterförening, som bildades redan 1933 och som sedan dess haft en nära koppling till Växjö teater. Teaterföreningen är en del av Riksteatern och har i uppdrag att arrangera professionell scen-

konst för många, varför utbudet är varierat. Teaterbyggnaden används också som scen för stadens nyårsrevyer, som sedan 1990-talets början sätts upp i regi av Växjörevyn och ensemblen Från Vettet. I övrigt används byggnaden för ett brett utbud, bestående av såväl musik-, teater- och musikaluppsättningar, som av föreläsningar och föredrag.

En av scenerna från 2014 års Växjörevy, med namet *Trampa i klaveret*.

Viktiga årtal i Växjö teaters historia

1807	För första gången finns en teater i Växjö omnämnd i källorna. Det är en rödmålad kornlada som ligger vid Västertull, stadens gräns mot väster. Idag ligger Willans park på ungefär samma plats. Teaterladan stod kvar ända till 1874.	1916	Teatern moderniseras och restaureras under arkitekt Paul Bobergs ledning. Boberg var under lång tid starkt engagerad i verksamheten på Växjö teater.
1843	Växjö drabbas av en förödande stadsbrand och det då nästan nyuppförda teaterhuset blir lågornas rov.	1940-tal	Arkitekten Paul Boberg upprättar uppmättningsritningar av teaterbyggnaden och tar fram ett moderniserings- och tillbyggnadsförslag av den ofunktionella, men kulturhistoriskt värdefulla teaterbyggnaden.
1848	Entreprenaden om att uppförandet av ett nytt spektakelhus i Växjö annonseras ut i Växjöbladet den 6 november. Efter entreprenadaktionen i december handlas murarmästare Jonas Malmberg upp, som entreprenör för teaterns uppförande.	1951-52	Växjö teater genomgår en omfattande ombyggnad under ledning av arkitekt Artur von Schmalensee. Ombyggnaden anpassas till teaterhusets kulturhistoriska värde, som redan då har uppmärksammats. Efter ombyggnaden betraktas teatern som en av de modernaste i landet.
1849	Växjö teater invigs på annandag jul, 26 december. På invigningen uppfördes ”Verldens dom”, som även kallades ”Barnhusbarnen”, av Lars Erik Elfors teatersällskap.	1954-55	Teaterhuset byggs till med ett loge- och magasinshus. Tillbyggnaden placeras på teaterhusets baksida, där det redan från början fanns ett logehus. Även tillbyggnaden gestaltas av arkitekt Artur von Schmalensee.
1850 ca	Teatern byggs till på baksidan med två byggnadskroppar. Byggnaden närmast teaterhuset innehöll loger på övervåningen och garderober i våningen under. Den yttre byggnaden, som var motbyggd mot logebyggnaden, var en materialbod. Båda dessa byggnader revs i samband med upprustningen på 1950-talet.	1956	Teaterparken, norr om teaterbyggnaden, rustas upp och omgestaltas efter ett förslag av trädgårdsarkitekt Walter Bauer.
1870-tal	Rekvisitan på teatern kompletteras med fler kulisser. Det leder till att värdet på teatern räknas upp och brandförsäkringen höjs.	1960	Bronsstatyn av Edvin Öhrström (1906–1994) ”Musernas gunstling” utmed Västergatan strax norr om teaterbyggnaden invigs.
1887	Växjö stads elektricitetsverk uppförs och samtidigt installeras elektrisk belysning i teatern.	1962	Arkitekt Artur von Schmalensee tar fram ritningar för en större utbyggnad av teatern i Teaterparken,

- men utbyggnaden realiseras aldrig.
- 1964 Riksantikvarieämbetet beslutar att Växjö teater ska byggnadsminnesförklaras.
- 1970-75 Teatern fasadrenoveras under ledning av arkitekt Bent Jörgen Jörgensen. Den tidigare vita byggnaden blir nu avfärgad med kalkfärg i en gul kulör och texten på entréfasaden som tidigare varit utförd av kalkputs i relief tillverkas nu istället av kopparplåt. På taket läggs nytt enkupigt tegel och nya dörrar till huvudentrén tillverkas.
- 1984 Teatern förses med nya brandavskiljande dörrar i vestibulen och biljettkassan flyttas samtidigt till ett nytt läge mellan branddörrarna.
- 1986 En restaurering av teaterhusets invändiga ytskikt genomförs. I teatersalongen återställs den ursprungliga färgsättningen på barriärfronter och scenvalv och den ursprungliga dekorationsmålningen med grisaillemålade akantusslingor i anslutning till proseniebågen rekonstrueras. Dessutom förgylls dekorationer i scenvalvet, så som de ursprungligen varit. Samma år tas även den utvändiga källartrappan till 1950-talstillbyggnaden bort på den norra fasaden.
- 1990 Merparten av stolarna i salongen byts än en gång ut, men 1950-talsstolarna på de främre raderna behålls.
- 1994 Teatern fasadrenoveras än en gång. Den här gången blir fasadkulörerna mildare i tonen än tidigare.
- 2013 Den nya färgsättningen knyter an till byggnadens ursprungliga färgsättning, man använder sig av två lätt brutna, gulbeige kulörer. Tillgängligheten för personer med funktionsnedsättning förbättras i byggnaden, som även förses med en sprinkleranläggning för att skydda den mot omfattade skador i det fall brand uppstår.

Källor

Muntliga källor

Josefin Hamarså, Växjö Teaterförening, samtal under vintern 2014/2015.

Peter Johansson, Kultur- och fritidsförvaltningen i Växjö kommun, samtal under vintern 2014/2015.

Otryckta källor

Antikvariska Topografiska Arkivet (Stockholm): Arkitekt Artur von Schmalensees ritningar inför om- och tillbyggnad på 1950-talet och arkitekt Bent Jörgen Jörgensens ritningar från fasaderenoveringen på 1970-talet samt äldre fotografier. Arkitektur- och designcentrum (Stockholm): Arkitekt Artur von Schmalensees ritningar inför om- och tillbyggnad på 1950-talet och trädgårdsarkitekt Walter Bauers ritningar för Teaterparken från 1950-talet.

Kulturarvscentrum Småland (Växjö): Äldre fotografier, teateraffischer och arkivmaterial rörande Växjö teater.

Länsstyrelsen i Kronobergs län (Växjö): Diariefört material avseende Växjö teater.

Växjö Fastighetsförvaltning AB:s arkiv (Växjö): Relationsritningar efter arkitekt Artur von Schmalensees om- och tillbyggnad på 1950-talet.

www.kulturparkensmaland.se/1.0.1.0/251/1/: Promenad genom Växjö i slutet av 1800-talet. (Besökt hösten 2014).

Tryckta källor och litteratur

Carlqvist, Thomas, Mariestads teater. Nr 9 i skriftserien Byggnadsminnen i Skaraborgs län. Mariestad: länsstyrelsen/länsmuseet i Skaraborgs län, 1997.

Söderlind, Folke och Holm, Karl-Axel Ett halvt sekel med Växjö Teaterförening 1933-1983 Växjö: utan förlag, 1983.

Lissing, Thomas, Paul Boberg – Arkitekt och kulturperson. Växjö: TIPTOP ord och Bild, 2009.

Lissing, Thomas, S:t Sigfrid – Byggnadsminnen i Kronobergs län. Växjö: Länsstyrelsen i Kronoberg län, årtal okänt.

Lindenbaum, Arne, Teaterliv i gamla dagars Växjö. Artikel i Kronobergsboken 1946, utgiven av Kronobergs läns Hembygdsförbund.

Nilsson, Åsa, Växjö teater. Skrift i skriftserien Byggnadsminnen i Kronobergs län. Växjö: Länsstyrelsen i Kronoberg län, 1985.

Malmberg, Jonas. Nekrolog eller Undertecknads lefnadsbeskrivning. Artikel i Kronobergsboken 1972, utgiven av Kronobergs läns Hembygdsförbund.

Porträttgalleri från Småland. Malmö: Skånetryckeriets Förlag, 1932.

Sjöstrand, Martin, Växjö teater 100 år, 1849-1949 Växjö: Nya Växjöbladet, 1949.

Smitt, I.F. Teatern förr och nu - Minnen och anteckningar under en sextioårig teaterbana Örebro: Länstidningens tryckeri, 1896.

- Svensson, Åke Historiskt värde på teaterns teknik, artikel i Smålandsposten 10 mars 2005.
- Sveriges modernaste teater öppnas i Växjö, osignerad artikel i Smålandsposten 18 oktober 1952.
- Teaterlada i Växjö redan 1807, osignerad artikel i Smålandsposten 6 september 1980.
- Wiedolf, Per-Johan och Bergön, Anders Växjö centrum – då och nu Växjö: Per-Johan Wiedolf, 2014.
- Wiberg, Bengt, Den svenska landsortsteatern under 1800-talet Arkitektur 1968:4.
- Växjö centrum – Kulturhistorisk byggnadsinventering och bevarandeförslag (red. Bülow-Hübe, Staffan m.fl.) Växjö: Smålands museum, 1976.

RIKSANTIKVARIAMBEDET
STOCKHOLM 8

ERF 29 DEC 1964

S 7729/64

Byggnadsminneshandlingarna

Riksantikvariens beslut den 29 december 1964 angående byggnadsminnesförklaring jämlikt lagen den 9 december 1960 om byggnadsminnen av Gamla Teatern på fastigheten Kvarteret Teatern nr 6 i Växjö, Kronobergs län.

Sedan fråga väckts om att förklara ifrågavarande byggnad för byggnadsminne har meddelande därom den 17 december 1962 överlämnats till inakrivningsdomaren vid rådhusrätten i Växjö varjämte förning till skyddsföreskrifter upprättats. Teaterns ägare, Växjö Teater AB, har icke inkommit med någon erinran mot en byggnadsminnesförklaring. Byggnadsnämnden i Växjö har förklarat sig intet ha att i ärendet erinra.

Enär teatern i fråga bevarar egenarten hos gången tids byggnadsarkitektur och med hänsyn härtill är att om såsom spännerligen verklig samt under beaktande av vad övrigt i ärendet förekommit, förklarar riksantikvarien jämlikt 1 § lagen den 9 december 1960 om byggnadsminnen härmed Gamla Teatern på fastigheten Kvarteret Teatern nr 6 i Växjö för byggnadsminne.

I samband härmed meddelar riksantikvarien jämlikt 2 § nämnda lag följande skyddsföreskrifter:

1. Byggnaden må ej utan riksantikvariens samtycke rivas eller nysjett till sitt yttre ombyggas eller förändras.
2. Byggnaden må ej utan riksantikvariens samtycke till sitt inre ombyggas, förändras eller repareras.
3. Den tomt på vilken byggnaden är belägen, s v s tomten nr 6 inom kvarteret Teatern, må ej utan riksantikvariens samtycke ytterligare bebyggas eller bli föremål för annan väsentlig förändring.
4. Ägaren skall ägna byggnaden för dess bestånd erforderligt löpande underhåll.

Den som icke stöjes med detta riksantikvariens beslut äger att däri söka ändring genom besvär, vilka skall ställas till konungen och ingivas eller med posten inlämnas till Kungl. Eklelesiastikdepartementet. Vid överflytt av talans förlust skall besvären ha inkommit till nämnda departement inom tre veckor från det klaganden fick del av beslutet, delgivningsdagen räknad. Menighet, som klagat, äger fem veckors besvärstid från delgivandet.

G Sellberg

Per-Olof Westlund

Avskrift
1965-07-23

